

ESEJ O IZAZOVIMA EKONOMSKE TEORIJE U PROMENJENOM GLOBALNOM AMBIJENTU

Fabris Nikola¹

E-mail: finila@ekof.bg.ac.rs

Apstrakt: *U poslednjih nekoliko decenija savremeni svet se ubrzano menja. Krize su postale češće, digitalizacija uzima sve više maha u svim oblastima, javljaju se nove grane, na značaju gube neke tradicionalne, geopolitičke promene su sve izraženije i sve više utiču na ekonomske tokove, prisutno je starenje populacije (naročito u razvijenim zemljama), raste značaj uslužnih delatnosti na uštrb proizvodnih delatnosti, klimatske promene i njihove ekonomski uticaji su sve izraženije i dr. U radu se postavlja pitanje kako je ekonomska teorija odgovorila na sve ove promene. Imajući u vidu da je poslednja velika inovacija u ekonomskoj teoriji bila pre pola veka, možemo govoriti o svojevrsnoj krizi ekonomske teorije. Ovaj rad se sastoji iz tri dela. U prvom delu rada su date uvodne napomene i ukazano je na krizu ekonomske teorije. U drugom delu rada je prikazana kako se promenio savremeni svet. U trećem delu rada su prikazane oblasti u kojima ekonomska teorija zaostaje za realnim kretanjima.*

KLJUČNE REČI: EKONOMSKA TEORIJA, KRIZA, PROMENE.

JEL KLASIFIKACIJA: A10 I E00

AN ESSAY ON THE CHALLENGES OF ECONOMIC THEORY IN A CHANGED GLOBAL ENVIRONMENT

Abstract: *Modern world has been changing rapidly in the last few decades. Crises have become more frequent, digitalization is gaining momentum in all areas, new branches are emerging while some traditional ones are losing importance, geopolitical changes have become more pronounced and increasingly affect economic flows, population aging is more present (especially in developed countries), the importance of service activities has*

¹ Ekonomski fakultet, Beograd.

Napomena: Izradu ovog rada je pomoglo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja preko projekta br. 179065.

has been growing to the detriment of production activities, climate change and their economic impacts have become increasingly pronounced, and so on. The paper raises the question of how economic theory has responded to all these changes. Considering the fact that the last great innovation in economic theory was half a century ago, we can speak of a kind of an economic theory crisis. This paper consists of three parts. The first part gives introductory remarks and points to the economic theory crisis. The second part of the paper shows how the modern world has changed, while the third part presents the areas in which economic theory lags behind real trends.

KEYWORDS: ECONOMIC THEORY, CRISIS, CHANGES.

1. UVODNE NAPOMENE

U poslednjih petnaestak godina svet se suočio sa nekim neočekivanim krupnim događajima koji su imali velike ekonomske posledice. Prvo je 2007. godine izbila globalna finansijska kriza. Ona se pojavila nakon dugačkog perioda ekspanzije, kada je delovalo da je ekonomski i finansijski sistem jači nego ikada. Pojavila se potpuno neočekivano i nijedan model i nijedna institucija nije predvidela njenu pojavu iako je bilo mnogo indikacija da bi do njene pojave moglo doći.² Njene posledice su poznate, došlo je do masovnog bankrotstva banaka i preduzeća, talasa otpuštanja radnika, duboke recesije i ona je u relativno kratkom roku zahvatila čitav svet.

Potom 2020. godine se raširila globalna pandemija korona virusa. Ona se pojavila taman kada je ekonomski i finansijski sistem ojačao i kada je delovalo da se uspešno oporavio od globalne finansijske krize. Ni ona nije bila očekivana, ali za razliku od prethodne krize ona ne predstavlja događaj koji se može prognozirati makroekonomskim modelima. Međutim, njene posledice su mnogo veće nego posledice globalne finansijske krize i potpuno je neizvesno koliko će trajati, uprkos brojnim najavama o skorašnjem dobijanju vakcine.

Pitanje koje se postavlja u takvim okolnostima je kako je ekonomska teorija reagovala na ove izazove. Stiče se utisak da je ona u krizi i da je u pojedinim segmentima praksa ekonomske politike otišla korak ispred teorije. To se vidi po sve većoj primeni nekonvencionalnih mera ekonomske politike, naročito monetarne politike čija bi primena u nekom prethodnom periodu bila

² Ovde se zanemaruju pojedinci koji su najavljivali krizu, jer svake godine postoje pojedinci koji najavljaju za sledeću godinu krizu, tako da po zakonu verovatnoće neko od njih mora pogoditi pojavu nove krize.

nezamisliva ili suprotna ekonomskoj teoriji, poput negativnih kamatnih stopa ili već široko rasprostranjenog režima ciljanja inflacije u kombinaciji sa nekim oblikom upravljanja deviznim kursom.

Pogledajmo kako se razvijala ekonomska teorija kroz istoriju. Pojava Velike ekonomske krize je dovela do pojave kejnzijanske teorije, koja je značila veliki zaokret u vođenju makroekonomske politike, odnosno napuštanja *laissez faire* koncepcije. Usledile su godine državne intervencije, javnih radova, budžetskog deficita, javnog duga, odnosno mešanja države u sve segmente ekonomije. Kada je krajem šezdesetih godina ovakva politika postala preveliko breme, pre svega sa aspekta prenapregnutih javnih finansija i rasta inflacije, dolazi do svojevrsnog zaokreta i usvajanja monetarizma kao moderne verzije *laissez faire* koncepcije. Iz monetarizma se razvilo još nekoliko pravaca, pre svega nova klasična makroekonomija i ekonomija ponude. Iako su one imale neke svoje specifične ideje u osnovi one su "baštinile" tradicionalne ideje klasične škole, odnosno monetarizma. One su dovele do određenog zaokreta u vođenju ekonomske politike, jer je stavljen veći naglasak na delovanje tržišnog mehanizma i na postepeno povlačenje države iz ekonomije. Međutim, u praksi ekonomske politike savremenih zemalja intervencionizam je bio i te kako prisutan, iako značajno manje zastupljen nego u periodu kejnzijanizma. To se najbolje može videti po tendenciji stalnog rasta javnog duga.

Sredinom osamdesetih godina javljaju se novi kejnzijanci. U pitanju je koncept koji je svoj osnovni akcenat stavio na reafirmaciju ideja starih kejnzijanaca, uz otklanjanje brojnih slabosti koja je imala ova koncepcija. Novi kejnzijanci su preuzeli i određene ideje od klasično-monetarističkih škola, poput koncepcije racionalnih očekivanja. Ipak, u osnovi teško je zaključiti da je u pitanju potpuno nova makroekonomska škola, pre bi se moglo konstatovati da je u pitanju samo reafirmacija starih kejnzijanskih ideja. Ovaj pravac nije u velikoj meri uticao na praktičnu primenu ekonomske politike, jer je u praksi savremenih ekonomija monetarističko-klasičarska koncepcija dominirala sve do pojave globalne finansijske krize.

Globalna finansijska kriza dovodi do velikog zaokreta u vođenju ekonomske politike i ponovo se na velika vrata vraća kejnzijanska koncepcija intervencionizma, ali i sa nekim novim nekonvencionalim instrumentima ekonomske politike. Obim državne intervencije u ovom periodu je bio nezapamćen u ekonomskoj istoriji i svakako je uticao na skraćivanje trajanja krize i ublažavanje njenih posledica. Međutim, ova koncepcija je dovela i do brzog rasta budžetskog deficita i javnog duga i u mnogim zemljama je dovela do krize

javnih finansija i u potpunosti "ogolila" sve slabosti iz prethodnog perioda. Prenapregnute javne finansije se nisu oporavile ni do pojave globalne pandemije, tako da je ova kriza dočekanu sa znatno smanjenim prostorom za fiskalnu intervenciju.

Pitanje koje se logično postavlja je kako je ekonomska teorija reagovala na sve ove promene u globalnom i nacionalnom sistemu. Stiče se utisak da nije uopšte reagovala, jer faktički poslednja velika inovacija u oblasti ekonomske teorije je bila pojava monetarizma i povezanih škola početkom sedamdesetih. To znači da u poslednjih pola veka ekonomska teorija je zastala u svom razvoju, a svet na koji ona treba da se primeni se značajno promenio. Promene se dešavaju stalno i šta više one se ubrzavaju, a ekonomska teorija se ne razvija. S toga se stiče utisak da je potpuno opravdana hipoteza da je ekonomska teorija upala u krizu. Ipak, sa druge strane krize su rađale nove teorije pa ostaje očekivanje da će možda i aktuelna kriza ekonomske teorije "iznedriti" neku novu teoriju.

2. PROMENE SAVREMENOG SVETA

U poslednjih nekoliko decenija savremeni svet se mnogo promenio i evidentno je da se promene ubrzavaju. Promene utiču i na ekonomsku politiku i na poslovne strategije ekonomskih subjekata. U nastavku teksta biće prikazane neke od njih koje imaju ili mogu imati značajne ekonomske implikacije, ali svakako postoje i brojne druge koje nisu obuhvaćene u ovom kratkom pregledu.

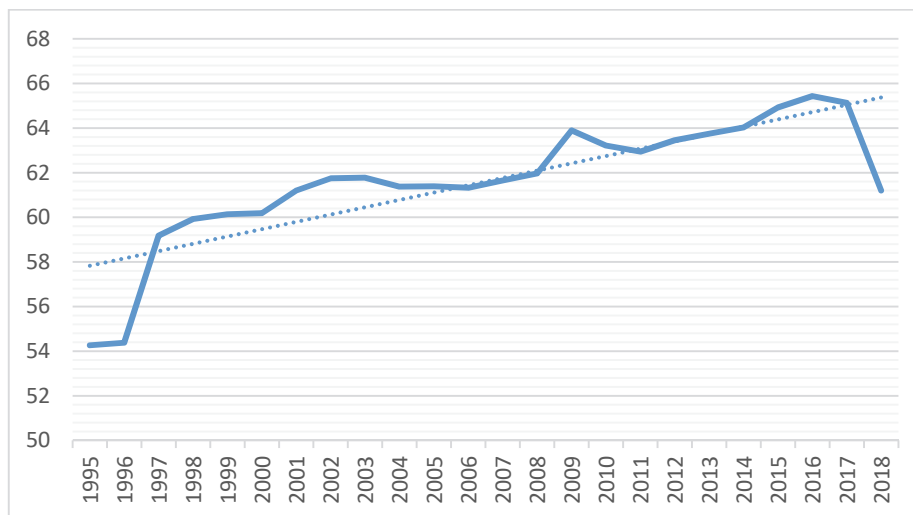
Rast uslužnog sektora – U poslednjih nekoliko decenija prisutna je tendencija brzog rasta uslužnog sektora. Ova tendencija je naročito izražena kada su u pitanju razvijene zemlje gde uslužni sektor stvarao preko dve trećine BDP-a u 2019. godini (Eurozona 66,2%, SAD 77,4%, Japan 69,3%).³ U 2018. godini uslužni sektor je kreirao 61,2% svetskog BDP-a, industrija 27,81%, a poljoprivreda 4%.⁴ Evidentna je i tendencija izmeštanja proizvodnog sektora u zemlje sa "jeftinom" radnom snagom, ali je prisutna i tendencija rasta usluga u globalnom BDP-u.

³ World Bank (2020) „Services“, <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS>.

⁴ Statista (2018) Share of economic sectors in the global gross domestic product from 2008 to 2018, <https://www.statista.com/statistics/256563/share-of-economic-sectors-in-the-global-gross-domestic-product/>.

Na sledećem grafiku je prikazano kretanje udela usluga u svetskom BDP-u (puna linija) i trenda (isprekidana linija). Sa grafika se jasno vidi da trend ima izraženu rastuću tendenciju.

Grafik 1. Učešće usluga i trend kretanja u svetskom BDP-u

Izvor podataka: World Bank (2020) „Services“, <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS>.

Naročito je izražena tendencija brzog rasta finansijskog sektora. Tokom poslednjih nekoliko decenija finansijska tržišta i institucije su pošle kroz radikalnu transformaciju i naglu ekspanziju, koja je podstaknuta opštim trendom deregulacije, liberalizacije, globalizacije, kao i napretka u kompjuterskim tehnologijama. Međunarodni tokovi kapitala su intenzivirani, tržišta su razvila nove i sofisticirane instrumente, a brzina obavljanja finansijskih transakcija se drastično ubrzala, značajno snižavajući troškove finansijskih transakcija. U poslednjoj dekadi razvoj finansijskog sektora je bio mnogo brži nego razvoj realnog sektora, a u razvijenim zemljama finansijska aktiva je višestruko veća od BDP. Ove tendencije su dovele do bolje alokacije kapitala, snižavanja troškova i

niza drugih pozitivnih efekata. Istovremeno pomenute strukturne promene su se odvijale mnogo brže, nego što se menjao supervizorski i regulatorni okvir.⁵

Stepen međuzavisnosti finansijskih institucija iz različitih zemalja se drastično uvećao, što je olakšalo prenošenje kriza. Najbolji primer za to je Globalna finansijska kriza koja je započela na proleće 2007. godine u SAD, da bi se u narednih godinu dana proširila na čitav svet.

Klimatske promene -Klimatske promene predstavljaju jedan od najvećih globalnih izazova u XXI veku. Pojava ekstremnih vremenskih prilika poput uragana, poplava, suša, toplotnih talasa je sve prisutnija i može se očekivati njihovo ubrzanje u budućnosti. One prouzrokuju promene nivoa mora, pojavu epidemija, velike požare, značajne ekonomske štete i gubitke ljudskih života. Zaključci Međuvladinog panela o klimatskim promenama ukazuju da više od polovine povećanja temperature nakon 1950. godine je rezultat ljudskih aktivnosti⁶. I sve ukazuje na to da će dalji rast globalnog zagrevanja u velikoj meri zavisiti od naših sposobnosti da ograničimo emisiju gasova staklene bašte, što je ključni izvor ovog problema.

Od osamdesetih godina broj ekstremnih vremenskih događaja se utrostručio.⁷ Broj katastrofalnih događaja izazvan prirodnim nepogodama se povećao sa 249 u 1980. godini na 820 u 2019. godini.⁸ Prema studiji Mreže za ozelenjavanje finansijskog sistema tokom 2018. godine 62 miliona ljudi je bilo pogođeno prirodnim nepogodama, a 2 miliona je moralo da se preseli.⁹

Veliki broj studija je dokazao da klimatske promene utiču negativno na ekonomski rast i blagostanje.¹⁰ Klimatske promene imaju veliki uticaj na

⁵ Fabris, N. (2006) „Centralno bankarstvo u teoriji i praksi“, Centralna banka Crne Gore, Podgorica.

⁶ Intergovernmental Panel on Climate Change (2014) "Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", <https://www.ipcc.ch/assessment-report/ar5/>.

⁷ Munich Reinsurance Company (2018), "A Stormy Year: Natural Catastrophe 2017", Geo Risks Research, Munich Reinsurance Company, Munich.

⁸ Lagarde, C. (2020) "Climate Change and the Financial Sector", at the launch of the "COP 26 Private Finance Agenda", https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2020/html/ecb.sp200227_1~5eac0ce39a.en.html.

⁹ Network for the Greening Financial System (2019) "A Call for Action: Climate Change as a Financial Risk", www.france.fr/sites/default/files/media/2019/04/17/ngfs_first_comprehensive_report_-_17042019_0.pdf.

¹⁰ Za više detalja pogledati sledeće studije (Fabris, N., 2020; Gelzinis, G. i Steele, G., 2019; IMF, 2018; Dafermosa et al., 2018; Burke, M. i Emerick, K., 2016; OECD, 2015; Burke, M.,

ograničavanje potencijala rasta, smanjivanje produktivnosti rada i preusmjeravanje resursa sa produktivnih ulaganja na prilagođavanje klimatskim promenama. Međutim, sa druge strane kao što ističe MMF postoji veliki broj dokaza da investitori, finansijska tržišta i vlade ne razumeju u potpunosti uticaj klimatskih šokova na proizvodnju i produktivnost¹¹. To je pre svega posledica činjenice da će najveće štete po osnovu klimatskih promena nastati u budućnosti, a da sredstva za saniranje njihovih posledica treba izdvojiti danas.

Klimatske promene utiču preko mnogo kanala na ekonomsko blagostanje: smanjivanje poljoprivrednih prinosa, smanjenja produktivnosti radnika izloženih povećanoj temperaturi, povećanim troškovima zdravstvenog sistema, fizičkim uništenjem kapitala kao rezultat požara, poplava i podizanja nivoa mora, gubljenjem biodiverziteta i dr. One ugrožavaju i makroekonomsku i fiskalnu stabilnost preko uništavanja infrastrukture, povećanja potrebnih iznosa za subvencije privredi i socijalnu pomoć stanovništvu, što sve utiče na ekonomski rast, zaposlenost, inflaciju, javni dug i troškove njegovog finansiranja i dr. Takođe, sve ovo može dovesti i do rasta cena pojedinih proizvoda i usluga poput poljoprivrednih proizvoda, osiguranja, vode i dr.

Produžen životni vek – Sa napretkom medicine i podizanjem nivoa životnog standarda došlo je do produženja ljudskog veka. Prema izveštaju Svetske zdravstvene organizacije u periodu od 2000. - 2016. godine prosečan životni vek se produžio sa 66,5 na 72 godine.¹² Izveštaj je pokazao da je i prosečna ljudski vek vrlo različit po zemljama¹³, pre svega prema stepenu razvijenosti zemalja, tako da ljudi u razvijenim zemljama u proseku žive 18,1 godinu duže od ljudi u nerazvijenim zemljama.

U ekonomskoj literaturi je poslednjih godina prisutno više radova koji se bave pitanjem da li produženo očekivano trajanje života utiče na rast BDP-a. Ipak, zaključci nisu jedinstveni. Lorentzen sa saradnicima je došao do zaključka

Hsiang, M. H i Miguel, E., 2015; Lanzafame, M., 2014; Lobell, D.B., Schlenker, W. Costa-Roberts, J., 2011; Schlenker, W. i Roberts, M. J., 2009).

¹¹ International Monetary Fund (2018) "World Economic Outlook", Washington.

¹² Za više detalja pogledati World Health Organisation (2020) „Life Expectancy“, https://www.who.int/gho/mortality_burden_disease/life_tables/situation_trends/en/.

¹³ Sa prosekom od 84 godine najduže žive Japanci, pa potom slede Švajcarci koji u proseku žive 83 godine. Najkraći životni vek je u Lesotou i Centralnoafričkoj Republici sa prosečnim životnim vekom od 52 godine.

da porast očekivanog trajanja života utiče na ekonomski rast.¹⁴ Sa druge strane u svom istraživanju Acemoglu i Johanson su pokazali da produženje životnog veka u početku utiče na smanjenje BDP *per capita*, a da ovaj efekat polako iščezava u dužem vremenskom periodu od 40 godina.¹⁵ Sunde i Cervellati su u svojoj studiji pokazali da produženo očekivano trajanje života ima pozitivan efekat na rast BDP-a u zemljama koje su prošle demografsku tranziciju, a negativan u onima koje nisu još završile ovaj proces.¹⁶

Kao što ističe B. Krivokapić ostarele bogate elite poseduju svu moć i položaje u politici, finansijama i nauci, a što bi moglo dovesti do stagnacije društva i marginalizovanja mlađih generacija.¹⁷ Produženi životni vek ima i brojne druge ekonomske implikacije. Tu su prvo povećani izdaci za zdravstvene usluge, jer starijim licima je potreban veći nivo zdravstvene zaštite.¹⁸ Zatim tu su i povećani izdaci penzionih fondova, zaoštavanje problema prenaseljenosti planete i prekomerne eksploatacije resursa. Sa druge, strane na dobitku je turizam, jer stariji ljudi naročito iz razvijenih zemalja, imaju više mogućnosti i slobodnog vremena za putovanja.

Digitalizacija –Savremeni svet postaje sve više digitalan i sve manje se smanjuje potreba za odlaskom u finansijsku instituciju i neposredan kontakt. Tome su najviše doprinele finansijske inovacije i razvoj fintek kompanija.

U ovom veku se razvio veliki broj finansijskih inovacija, a u njih više i ne ubrajamo e-banking i plaćanje usluga preko SMS-a i aplikacija koje su postali već standardan način funkcionisanja savremenih društava. U njih svakako

¹⁴ Lorentzen, P, McMillan, J. and Wacziarg, R. (2008), "Death and Development", *Journal of Economic Growth*, 13(2), str. 81-124.

¹⁵ Acemoglu, D. and Johnson, S. (2006), "Disease and Development: The Effect of Life Expectancy on Economic Growth", https://eml.berkeley.edu/~webfac/cromer/e291_f06/Acemoglu.pdf.

¹⁶ Sunde, U. and Cervellati, M. (2012), Diseases and development: Does life expectancy increase income growth?, <https://voxeu.org/article/disease-and-development-does-living-longer-raise-economic-growth>.

¹⁷Krivokapić, B. (2015) "Nesagledive posledice produženja životnog veka", <https://www.makroekonomija.org/arhiva/nesagledive-posledice-produzenja-zivotnog-veka-objavljeno-u-novom-magazinu/>

¹⁸ Procene ukazuju da će 2050. godine u svetu živeti dve milijarde ljudi starijih od 60 godina, od kojih 400 miliona preko 80 godina. Među njima samo od Alchajmerove bolesti, bolovaće 100 miliona ljudi za čije će zbrinjavanje godišnje biti potrebno najmanje oko 2.500 milijardi dolara (Krivokapić, 2015).

ubrajamo *peer-to-peer lending*, kripto valute, *block chain* tehnologiju, pojavu digitalnih valuta centralnih banaka i dr.

Razvoju finansijskih inovacija pogodovao je niz faktora koji je započeo još osamdesetih godina. Na prvom mestu treba istaći globalizaciju savremene ekonomije, koja je sa jedne strane ukinula granice nacionalnih tržišta, a sa druge strane olakšala pristup velikom broju kupaca. Razvoj telekomunikacija, postavljanje prekograničnih telekomunikacionih kablova, razvoj i širenje interneta i njegova rasprostranjenost, pad cena kompjuterske opreme naročito lap-topova i tableta, razvoj mobilne telefonije i pametnih telefona, razvoj softvera i različitih aplikacija su predstavljali korak ka digitalnom društvu. Sve ovo je omogućilo brz razvoj fintek kompanija i mogućnost da pristupe milionima korisnika. Poslednjih godina razvoju digitalizacije je pogodovala globalna pandemija koja je uticala na sklonost klijenata da smanje direktni kontakt sa finansijskim institucijama. Brzom razvoju fintek kompanija su pogodovali i neki problemi sa kojima se susrela tradicionalna bankarska industrija poput:

- Promene u potrebama i ponašanju korisnika finansijskih usluga koji zahtevaju drugačiju ponudu u odnosu na tradicionalni bankarski model, ograničen na proizvode i usluge koji se distribuiraju kroz fizičko prisustvo;
- Smanjeno kreditiranje od strane tradicionalnog bankarskog sektora, naročito u godinama nakon globalne finansijske krize što je otvorilo prostor za nove ponuđače;
- Kamatne stope su se približile nuli, u nekim slučajevima su postale i negativne, što je destimulisalo klasičnu štednju, tako da su štediške počele da se okreću alternativnim oblicima plasiranja sredstava;
- Imidž banaka je značajno urušen i
- Banke nisu u dovoljnoj meri pratile razvoj finansijskih inovacija, delom zbog ograničenja koja im nameće regulativa, a delom zbog tromih poslovnih modela, odnosno zastarelih strategija koje sprečavaju banke da adekvatno reaguju na uočene izazove.¹⁹

Pravi izazov će predstavljati ne fintek, već bigtek kompanije. U pitanju su velike globalne kompanije koje se u svom poslovanju u velikoj meri baziraju na informacionoj tehnologiji, a finansije im ne predstavljaju osnovnu delatnost. One

¹⁹ Kozarić, K., Žunić, D. i Fabris, N. (2020), *Bankarski menadžment*, Štamparija Fojnica, Sarajevo.

imaju široku bazu klijenata, uspostavljene odnose poverenja sa klijentima, jaku kapitalnu poziciju, lak pristup eksternim finansijama i prilično različit biznis model (na primer umesto naplate provizije mogu pružati čitav niz besplatnih usluga uz zamenu za uzimanje podataka koje mogu koristiti za svoje poslovanje).

U većini zemalja ove oblasti su neregulisane ili je njihovo regulisanje u samom začetku, nisu ispitani njihovi pozitivni i negativni uticaji, korisnici nisu edukovani, a ekonomska teorija ih je uglavnom zaobišla.

Ostale promene – treba istaći da postoje još i brojne druge promene poput povećanog stepena međuzavisnosti i povezanosti nacionalnih ekonomija, lakšeg prenošenja i češćeg javljanja kriza, sve veća sličnost ponude na različitim tržištima, mešanja kultura (radnici idu u druge zemlje, migracije, izbeglice, turistički tokovi) homogenizacija potreba potrošača (što zahteva i homogenizaciju tehničkih standarda, ujednačavanje kvaliteta robe i načina poslovanja), do pojave "novih igrača" na globalnoj „ekonomskoj sceni“, promene relativnih cena industrijskih proizvoda, energenata, poljoprivrednih proizvoda i usluga i dr.

Možemo konstatovati kao što ističe Luburić da se poslednjih godina promene ubrzavaju,²⁰ a u takvim uslovima ključan izazov postaje upravljanje promenama, odnosno ekonomska politika zasnovana na adekvatnoj ekonomskoj teoriji koja može da pruži odgovore na ove nove izazove.

3. IZAZOVI ZA EKONOMSKU TEORIJU

Konsenzus u makroekonomskoj teoriji – Poslednji put konsenzus u makroekonomskoj teoriji je postojao šezdesetih godina prošlog veka i bio je kejnzijanski konsenzus. Od kraha kejnzijanske teorije primat su u pojedinim epohama preuzimale različite teorije, ali konsenzus nikada nije uspostavljen. Iako makroekonomske škole imaju zajedničke ciljeve, one daju potpuno različite preporuke za identične situacije. U takvim uslovima teško je znati koja je teorija validna.

²⁰ Luburić, R. (2013) "Challenges in Change Management in Central Banks", *Journal of Central Banking Theory and Practice*, Vol. 2(2), Pp. 35 - 49.

Posebno bi bilo značajno donošenje nove teorije koja bi se bavila izazovima u vanrednim okolnostima, kao što je na primer tekuća pandemija.

Izazovi u monetarnoj teoriji – pokazalo se da tradicionalni okvir monetarne politike jedan instrument (kamatne stope) – jedan cilj (cenovna stabilnost) funkcioniše dobro samo u stabilnim uslovima. Pojava globalne finansijske krize je donela mnogo izazova monetarnoj teoriji i pokazalo se da često monetarna politika ide ispred monetarne teorije. Primena velikog broja nekonvencionalnih monetarnih instrumenata tokom globalne finansijske krize najbolje potvrđuje ovo gledište. Na primer, sama primena negativnih nominalnih kamatnih stopa pre krize je bila nezamisliva. Dalje ukoliko se pogleda, danas verovatno najzastupljeniji režim monetarne politike, targetiranje inflacije primetiće se da većina zemalja u njegovoj praktičnoj primeni odstupa od jednog od najvažnijih postulata, a to je fleksibilnog deviznog kursa. Veliki broj studija je potvrdio da centralne banke prilikom korišćenja ovog režima eksplicitno ili implicitno vode računa o kretanju deviznog tržišta i aktivno intervenišu na deviznom tržištu. Stoga je evidentno da je i vreme za novu monetarnu teoriju.

Teorija međunarodne ekonomske politike – Povećan stepen globalizacije i međuzavisnosti nacionalnih ekonomija doveo je do toga da danas, osim možda par izuzetaka, ne postoje ekonomije koje su zatvorene i nezavisne od dešavanja na globalnom tržištu. U takvim uslovima teško je voditi nezavisnu ekonomsku politiku, a ekonomska politika velikih zemalja (poput SAD ili EU) ima uticaj na veliki broj drugih zemalja. Dovoljno je pogledati uticaj monetarne politike FED-a i ECB-a na finansijska tržišta širom sveta i samim tim na nacionalne ekonomije. U takvim uslovima neretko u sklopu makroekonomske politike male zemlje donose "iznuđene" mere ekonomske politike da bi se prilagodile "akcijama" velikih zemalja.

Danas se teorija ekonomske politike uglavnom bazira na nacionalnom okviru uz određene segmente modela međunarodne kooperacije/koordinacije koji uključuju različite oblike kooperacije uključujući i modele u kojima postoji zemlja lider i zemlja pratilac. Međutim, ovi modeli su u velikoj meri uopšteni, teoretske prirode i ne odgovaraju realnosti. Stoga je jasno da je potreban razvoj nove teorije koja bi uključila ovaj aspekt globalne ekonomske politike.

Ekonometrijski modeli – Danas je široko rasprostranjena upotreba ekonometrijskih modela. Izrada makroekonomskih prognoza bez njih je postala nezamisliva. Postoje oni koji smatraju da je to izraz zrelosti našeg društva, ali postoje i oni koji smatraju da je to izvor slabosti, jer su ekonometrijski modeli

daleko od savršenih. Dovoljno je napomenuti da nijedan od njih nije najavio pojavu Globalne finansijske krize.

Ekonometrijski modeli imaju veliki broj slabosti. Prvo njima nije moguće iskazati svu kompleksnost savremenog sveta. Potom, u modelima postoje brojne egzogene varijante koje treba proceniti. Takva procena nije ni laka, a ni precizna, odnosno uvek postoji mogućnost manje ili veće greške prilikom njihovog određivanja. Treba imati u vidu da se one mogu češće menjati nego što se menjaju procene. Trenutak koji je izabran za evaluaciju modela i parametara iako može delovati reprezentativan, kasnije se može pokazati da je možda bio posledica nekog šoka koji nije u trenutku prepoznat. U takvim uslovima ekonometrijski model može navesti na pogrešan zaključak. Zatim postoji jedan broj modela koji polazi od postulata nekog pravca (kejnzijanski, klasični, neoklasični), ali mi još uvek nemamo konsenzus o opšteprihvaćenom makroekonomskom pravcu. Zatim vremenska kašnjenja mogu stvoriti ozbiljne probleme u modelima, naročito ukoliko se prihvati pretpostavka da su ona duga i promenljiva. U većini modela je zanemaren ili nije adekvatno predstavljen finansijski sistem. Dalje, ekonometrijski modeli počivaju na podacima iz prošlosti. Dilema je šta ukoliko u prošlosti nije bilo sličnih situacija, kao što je tekuća pandemija. Svi modeli imaju simplifikacije, ali ključno pitanje je koje su simplifikacije dozvoljene i da li su preovlađujući modeli otišli predaleko u tom pogledu. Globalna finansijska kriza je pokazala da stabilnost ne zavisi samo od individualnih komponenti od kojih se sastoji finansijski sistem, već da zavisi i od kompleksnih interakcija i međuzavisnosti ovih komponenti, a stiče se utisak da makroekonomski modeli nisu "dobro uhvatili" ove interakcije koje su tokom vremena postale i vrlo varijabilne.

O. Issing ističe da su matematički modeli korisni za ekonomiju, jer omogućavaju da se dođe do zaključaka do kojih se inače ne bi moglo doći, ali nas modeli nikada ne smeju navesti da zaključimo da oni predstavljaju realni svet.²¹ Stiglic ističe da postoji širok konsenzus da su preovlađujući DSGE modeli pokazali kao neadekvatni, ali da nema konsenzusa o tome šta bi bila alternativa.²²

Mišljenje autora ovog teksta je da danas postoji prevelika upotreba ekonometrijskih modela i prevelika „vera“ u njih. To ne znači da treba otići u

²¹ Issing, O., Gaspar, V., Tristani, O., and Vestin, D. (2005.), *Imperfect Knowledge and Monetary Policy*, Cambridge University Press, Cambridge.

²² Stiglitz, J. E, (2018), "Where modern macroeconomics went wrong", *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 34, No. 1-2, Pp. 70 - 106.

drugu krajnost i napustiti primenu ovih modela. Potrebno je prvo sprovesti dodatni rad usmeren ka usavršavanju ovih modela. Prilikom odlučivanja korisno je da se ne oslanja isključivo na jedan model već da se kombinuje više modela. Takođe, ovi modeli ne treba da budu isključiva osnova za donošenje odluka, već korektivni faktor ekspertskim stavovima.

Nedostajuću vizija – Jedan od problema je u tome što ekonomisti i ekonometrijski modeli gledaju konvencionalne indikatore iz prošlosti, a krize se neretko javljaju kao rezultat nekih novih indikatora i izazova koji nisu doveli do kriza u prošlosti. To znači da je greška u tome da očekivanja idu u smeru da će se prošlost projektovati u budućnost, ali budućnost donosi nove izazove kojih nije bilo u prošlosti, najbolji primer za to može biti i tekuća pandemija kovid virusa. Takođe savremeni svet se danas ubrzano menja i projektovanje prošlih trendova na buduće događaje je sve manje pouzdano.

Stoga je jedan od izazova makroekonomije anticipiranje budućih izazova kojih nije bilo u prošlosti, kao i prilagođavanje ekonomske politike i anticipativno donošenje nove regulative. Jedna od ključnih lekcija i Velike ekonomske krize i Globalne finansijske krize je da moramo biti proaktivni u anticipiranju novih rizika i prilagođavanju regulative.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Savremeni svet se ubrzano menja i promene su sve prisutnije u ekonomskom, tehnološkom i svim drugim aspektima. Stiče se utisak da ekonomska teorija stagnira i da se nije prilagodila savremenim okolnostima. U prilog tome i govori činjenica da je poslednja velika inovacija u domenu makroekonomske teorije bila sredinom sedamdesetih godina.

Globalna finansijska kriza, finansijske inovacije, pandemija kovid virusa i brojni drugi izazovi su pokazali da je ekonomska teorija u svojevrsnoj krizi i da je potrebno ozbiljno redefinisavanje. Danas ne postoji konsenzus u markoekonomskoj teoriji, postoji veliki raskorak u monetarnoj teoriji i politici, nije razvijena teorija međunarodne politike, problematična je primena ekonometrijskih modela i postoji svojevrsna kriza vizije. Ovo su samo od nekih izazova sa kojima se suočava ekonomska teorija.

LITERATURA

- Acemoglu, D. and Johnson, S. (2006), "Disease and Development: The Effect of Life Expectancy on Economic Growth", https://eml.berkeley.edu/~webfac/cromer/e291_f06/Acemoglu.pdf [Pristupljeno: 10/09/2020].
- Burke, M. and Emerick, K. (2016), "Adaptation to Climate Change: Evidence from US Agriculture", *American Economic Journal*, Vol. 8 (3), Pp. 106 – 140.
- Burke, M., Solomon M. H. and Miguel, E. (2015), "Global Non-Linear Effect of Temperature on Economic Production", *Nature*, No 527, Pp. 235 – 239.
- Dafermos, Y., Nikolaidi, M. and Galanis, G. (2018), "Climate Change, Financial Stability and Monetary Policy", *Ecological Economics*, 152(C), Pp. 219 - 234.
- Fabris, N. (2020), "Financial Stability and Climate Change", *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 9(3), Pp. 27 - 43.
- Fabris, N. (2006), *Centralno bankarstvo u teoriji i praksi*, Centralna banka Crne Gore, Podgorica
- Gelziniš, G. and Steele, G. (2019), "Climate Change Threatens the Stability of the Financial System", <https://www.americanprogress.org/issues/economy/reports/2019/11/21/477190/climate-change-threatens-stability-financial-system/> [Pristupljeno: 10/10/2020].
- International Monetary Fund (2018), *World Economic Outlook*, IMF, Washington.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (2014), "Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", <https://www.ipcc.ch/assessment-report/ar5/> [Pristupljeno: 08/10/2020].
- Issing, O., Gaspar, V., Tristani, O., and Vestin, D. (2005.), *Imperfect Knowledge and Monetary Policy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kozarić, K., Žunić, D. i Fabris, N. (2020), *Bankarski menadžment*, Štamparija Fojnica, Sarajevo.
- Krivokapić, B. (2015), "Nesagledive posledice produženja životnog veka", <https://www.makroekonomija.org/arhiva/nesagledive-posledice-produzenja-zivotnog-veka-objavljeno-u-novom-magazinu/> [Pristupljeno: 07/10/2020].
- Lagarde, C. (2020), "Climate Change and the Financial Sector", at the launch of the "COP 26 Private Finance Agenda", https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2020/html/ecb.sp200227_1~5eac0ce39a.en.html [Pristupljeno: 18/10/2020].
- Lanzafame, M. (2014), "Temperature, Rainfall, and Economic Growth in Africa", *Empirical Economics*, Vol. 46(1), Pp. 1 – 18.

- Lobell, D. B., Schlenker, W. and Costa-Roberts, J. (2011), "Climate Trends and Global Crop Production since 1980", *Science*, No 333, Pp. 616 – 620.
- Lorentzen, P, McMillan, J. and Wacziarg, R. (2008), "Death and Development", *Journal of Economic Growth*, 13(2), Pp. 81 - 124.
- Luburić, R. (2013), "Challenges in Change Management in Central Banks", *Journal of Central Banking Theory and Practice*, Vol. 2(2), Pp. 35 - 49.
- Munich Reinsurance Company (2018), *A Stormy Year: Natural Catastrophe 2017*, Geo Risks Research, Munich Reinsurance Company, Munich
- Network for the Greening Financial System (2019), "A Call for Action: Climate Change as a Financial Risk", www.france.fr/sites/default/files/media/2019/04/17/ngfs_first_comprehensive_report_-_17042019_0.pdf [Pristupljeno: 19/09/2020].
- OECD (2015), *The Economic Consequences of Climate Changes*, OECD Publishing, Paris.
- Schlenker, W. and Roberts, M. J. (2009), "Nonlinear Temperature Effects Indicate Severe Damages to US Crop Yields under Climate Change", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol. 106(37), Pp. 15594 – 1598.
- Statista (2018), "Share of economic sectors in the global gross domestic product from 2008 to 2018", <https://www.statista.com/statistics/256563/share-of-economic-sectors-in-the-global-gross-domestic-product/> [Pristupljeno: 20/09/2020].
- Stiglitz, J. E, (2018), "Where Modern Macroeconomics Went Wrong", *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 34(1-2), Pp. 70 - 106.
- Sunde, U. and Cervellati, M. (2012), "Diseases and development: Does life expectancy increase income growth?", <https://voxeu.org/article/disease-and-development-does-living-longer-raise-economic-growth> [Pristupljeno: 29/09/2020].
- World Bank (2020), "Services", <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS> [Pristupljeno: 11/10/2020].
- World Health Organisation (2020), "Life Expectancy", https://www.who.int/gho/mortality_burden_disease/life_tables/situation_trends/en/ [Pristupljeno: 23/10/2020].